

Իսկիւտարի Ս. Խաչ Թանգարանի Թիւ 310 ձեռագիրը՝ երկու յիշատակարանն ի միասին ունի միայն վեներական Թիւ 424 ձեռագիրն։ Ճանցելոյ կէսն մին, կէսն ալ՝ միւսն ունին։

Առաջին յիշատակարանն ունին միայն վեներական՝ Թիւ 424, 1107 եւ 1489 ձեռագիրը։ Ասոնց առաջինն Աղեքսանդրի վարուց ըմբարուն հետ՝ կը կցէ այս յիշատակարանն, ուստի իբր բուն յիշատակարանն. միւս երկուքն ի վերջ Բարսեղուն թեանց, նոյն իսկ «Բարեայ գործոց, բառերով սկսող տարր կտորն» ետքը։ — Հաս կը գնենք այս յիշատակարանն ըստ Թ. 424 ձեռագիրն՝ միւս երկուքին համեմատութեամբ։

«Փառք եւ գոհութիւն քեզ անդարտ և անպատում արարչէ և հրաշքարար Աստուած, որ արժանի արարել զմարմնաւոր (և) զպզկաւորս և եւ զպոկիւրս եւ զլուսնաւոր աննն եղկելոյս Խաչարար կիւտելոյս, հասանել մարգանթի մասամբ և անկար մարմնով ի գին վերին արքայական գրոց տշխարակալին Աղեքսանդրու։ Աւ այսն զիւն ունիմ հասունցեմք 9 (չ)արեւորսն զան թէ թոյն լուսնդնաց եւ քոյզէն բերանով արհնէլ քեզէ Նաւատած, եւ զհետ եւ տակից Ողբն¹⁰ հանգիւմ Հոգւովք փռաւորաց։ Նսեմ աւտանդի ուսեայ զքնիցոյս ազակոյցոյ յաւատարոց, որ անբերան շարժմանը զարհրանայ¹¹ բառերանութիւն մասունքանին։ Իսկ տարայոյն աղէ կենդանաց բերան առեայ զմարդն թոյնի պատկեր երկրպագէն վայելարար. յայտ արարեայ թէ չիւր այլ Աստուած բայց ի քեւն ընդ որս և զուսեր յաւիտենից ընդ իս առեայ զմարդաբեղիկ եւ զառաքելոց, զայլ բաղանջ եւ զգործակաւոր եւ զուսերանին արեամբ զսակեղ¹² զգործ եւ զգործ տւրհանմ գանձանաւոր զերթորցուլ թիւիւր եւ զմի ստուռանութիւնը. այսմ եւ միշտ եւնէ։

Այս յիշատակարաններէն կարելուն է երկրորդը խնդրոյս համար անհրաժեշտ կտորը։ Այս յիշատակարանն ունին վեներական Թիւ 424, 1259 եւ 1390 (պակասաւոր), մեր Մաս. Թիւ 57 Ա. 90 Գ. (թերի)։ Եւ անթուական օրինակն Կ. Յ. Պատմաձեանի։ Այս ամեն ձեռագրաց մէջ ալ մի եւնոյն գիրքը կը գրուէ յիշատակարանս, այսինքն Բարսեղուն թեանց վերջը գրած «Ալեքեհալն Աստուած ց հաստածէն ետքը։ Այս վերին յիմարական կտորին մէջ Խաչարար կը նմանի ընդ Աղեքսանդրու գործերը Բերնատի գործոց, եւ կը շանայ ներկայացընել զայն իբր «տոյն եւ զաղափար» Բերնատի. եւ ի վերջէ կը կցէ իր Յիշատակարանն, յորում ներումն կը խնդրէ այս համեմատութեան համար։

Կախի՞թ ենեայ հայ օրինակին տպագրութեան մէջ՝ ինչպէս «Ալեքեհալն» հաստան, նոյնպէս Յիշատարանն թերի գրոյնած է ի ծանօթութեան։ Ասոր համար պէտք ենք հաս տեսնել բովանդակը, մասնաւոր. որ գրոյնածն Յիշատակարանը կեւրատեան կորուած խմբին առեւած է. բայց կայ ուրիշ խմբարութիւն մ'ալ զոր Զատիկան կրնանք կոչել։ Այս վերին խմբարութիւնը կը ներկայացընէ մեր Մասնին. Թիւ 57 Ա. եւ այն ձեռագիրն՝ որմէ քաղած է Այրարատայ շէնքիակնի, որ անշուշտ Սոյ յետագիւր կորուածն է¹³. Գոնէ վեներական միւսին ձեռագիրը շուինն այս յիշատակարանը։ Կեւրատեան խմբին են յայսմ վեներական Թիւ 424, 1259, 1390, մեր Մաս. 90 Գ. եւ օրինակն Կ. Յ. Պատմաձեանի։ Հոս կը գնենք գե՞մ առ գե՞մ երկու խմբարութիւնը։ (Կեւրատեան խմբին հիմն առած ենք վեներական 424, իսկ Զատիկան խմբին՝ մեր Մաս. 57 Ա ձեռագիրները)։

ՅԵՐԱՍԱԿԱՐԱՆ ԽԱՉԱՏՐՈՅ ԿԵՂԱՌՈՒԹԵՈՅՈՅ ԸՍՏ ՉԵՌԱՎՐ. ՎԵՆԵՏ. ԸՍՏ ՉԵՌԱՎՐ. ՎԻՆԵՏ. Թ. 424. ՆԱՅՈ. Թ. 57 Ա.

«Եւ արք զայս այսպէս համեմատեայ մ'առաքանին. յոմանց, զի զպատմանն վերադոյն նաւեկացը. այլ ընթեանով զառ յիշմանն արժանի լիցի ի ձեռն խաչարար կիւտելոյս, ընդ զի յարեւոտեան թանկն եւ իրւր-իւրն երջո 6 հասումով աշխատեցայ. նսեմ զհիմնաւորանքն գրեալն¹⁰ անմարան ենն եւ անվայելու. ի վերջ շաղկապեալ զմարմնաւոր¹¹ օրակայեալ, անմարան են եւ ան.

¹ Պատմ. Աղեք. Մ. 2, էջ 186.
² Պատմ. Աղեք. էջ 196—198.
³ Ըստ Թ. 1107 եւ 1489. Թ. 424 «անպար»,
⁴ Ըստ Թ. 1107. Թ. 424 «հրաշքարար», 1489 «հրաշքարարն».
⁵ Թ. 424 «գործակաւոր».
⁶ Ըստ Թ. 1107 եւ 1489. Թ. 424 կ'ըսէ, «զմարմն արածն եղկելոյս շէնքիս առլոր-առլոր», որ անշուշտ զգնէն էր։ «Եղկելոյս» ունի միայն Թ. 424.
⁷ Թ. 1107 «միշտ աներկ մասմբ», Թ. 1489 լիկ «մասմբն».
⁸ Թ. 1107 «զայս», Թ. 1489 «զայս».
⁹ Ըստ Թ. 1107 եւ 1489. Թ. 424 «սանն».
¹⁰ «Ողբն» ունին միայն Թ. 1107 եւ 1489.
¹¹ Թ. 1107 «պշտուաւ».
¹² Թ. 1107 եւ 1489 «ըստ որս».
¹³ Թ. 1107 «եւ զիւս արեամբ վայելեցայ», 1489 «զվայ արեամբ զպակեցըն».

¹ Պատմ. Աղեք. էջ 195, Կ. 1.
² Հ. Գ. Վ. Սեւան. Այրարատ. էջ 267—268.
³ Հմմտ. Աղբ Աղեք. Ե. 11. Գործարար. Բար. 2, 6. Վ. Բարդուղիմէ վերջաւ այս ձեռագիրն վայ անգլիկութիւնն առլ երբ անկախ պատմաաւ. Որքան կ'երեւայ այս Սոյ ձեռագիրն այն է որուն 1805 թ. տպագրուած օրինակին հետ ունենան տարբերութիւնը ժողոված է ինձ անծանօթ գիւմակուս մը, եւ այսպէս կապուած է մեր Մաս. Թ. 57 Ա ձեռագիրը.
⁴ Թ. 1259 եւ մեր 90 Գ «մարտ գառնիք», 1890 «մի տուս գառնիքիք», Պատմաձեանն օրինակն ունի. «մի ըստ գ. Կ. Ե. Ե. Ե. թէ այլ է. զի զպատմանն վերադոյն նաւեկացը».
⁵ Հոս կը ըմբայ Թ. 1390 ձեռագիրն յիշատակարանը.
⁶ Ըստ 90 Գ. Թ. 1259 «ընթեանով... յիշման...».
⁷ Թ. 424 «յիշմարմն արժանի լիցի», եւն. Պատմաձեանն օր. «այլ ընթեանով» մեր զայս յիշման արժանի լիցի ի ձեռն. զիւս խաչարար կեւրատեալ. վարդապետ յայրարեալն է զայս առկա բանն եւ գրուլ թիւն գրեց հասումով աշխատեցայ. ուստի անկապ է առաւարտն.
⁸ Թ. 424 «կեւրատեալ», Թ. 1259 եւ 90 Գ «կեւրատեալ», վերին «տանն» անկախ ուղղագրոյն.
⁹ Միայն Թ. 424 եւ օր. Պատմ. ունին «եւ ի վերջութիւն գրեց», զոր շուինն 1259 եւ 90 Գ. Հմմտ. Զատիկան խմբին.
¹⁰ Պատմաձեանն օր. «նա եւ զհիմնաւորական գրեալն».
¹¹ Թ. 424 «գրեալն», Թ. 1259 եւ 90 Գ «նա եւ զհիմնաւորական գրեալն».
¹² «Եւն. ընթե Պատմաձեանն օր».
¹³ Թ. 424 «շաղկապ արեւել», 1259 «շաղկապարայն».
¹⁴ 90 Գ «շաղկապարայն».
¹⁵ Հմմտ. նոյնպէս Զատիկան խմբին խմբին։ Այս խմբին առ եւն. օր. Պատմաձեանն օր. «ի վերջ շաղկապեալ բանիք արդարեալ», (առ բանիք արաւաղեալ) վերջին Զատիկան առեւն «արաւաղեալ» ունին.
¹⁶ Հոս կը սկսի Այրարատի կողմն, էջ 267.

ուսանող այսպիսի բաժանմանց միապաշտող գրու-
թիւն մըն է. —) բայց այս հաստատանքներուն թիւեր
նոյն չէ աւելեւ ձեռնադրող մէջ. այնպէս որ տպագիրը
կը հասնի մինչեւ Մ22, հաստատանոյ Արդ կայ կար-
ծիք թէ տպագիր բաժանմանց սկզբնաւորութիւնը
Կեդրոնական գործն է. Այսպէս կը գրէ Zachar
(p. 86). «Գործը այժմու 286 հաստատի բաժանուիլը
կ'երեւայ թէ գործը է յաւատարմ Կեդրոնական, որ
ԺԳ Գարունի վերջերս կ'ապրէր եւ Այսպարտայ Կե-
դրոնական վանքէն առանձն էր յորդորուած, եւ իբրեւ
եկեղեցական թերթից նշանաւոր եղած»։ Ընդդի-
մութիւն չկայ այս բանին. միայն թէ հաստատանե-
րուն թիւը չէր կրնար որոշել թէ արեւոյ 286
(կենդան ունի տպագրութիւնը) թէ էլ այլապէս էր.
մնայն զի ձեռնադրող միութիւն չեն ցուցնել որոշմ.
Արեւապէս անկարելի ալ չէ՝ որ ուրիշ էր գործը
ըլլան, եւ թիւերն աւելի կանուխ ժամանակէ. Յոյն
բնագիրը ի հարկ չառնի այսպիսի բան. այլ աւ-
որոշեալ բաժանուած է երեք էջոց, եւ աւել գիրք՝ Բյու-
րեան։ Սակայն կ'երեւայ թէ նախնական հայ
բնագիրն մէջ ալ կար յոյն բնագիրն նման բաժա-
նում մը՝ զոնէ առջեւ տեղը։

Ըստ Ա քննարկի Գ գիրքը կը ըմնայ 3 տպագիր
վերջաւորութեամբ՝ Ἀλεξάνδρου πράξεων μέρος
α'. (Մասուն Գ. Գործող Ալեքսանդրոս)։ Միւս ձեռնա-
գիրը (նա եւ ոչ V) չեն ցուցնել հոս վերջաւորու-
թիւն մը, բայց ճշգիւ հոս մեծ բաժանումն կայ
հայ բնագիրն մէջ՝ եւ կը գտնենք այս վերջաւորող
«Կատարեցան Ծոնուոցք եւ Գործք Ալեքսանդրի
Մակեդոնացւոյ՝ գրեւա ի զհամատեղին Արեւոտաւելի։
— Երբ սկսանիլն էր գրաւն ի զպատմի զպատմի
Ալեքսանդրոս, Այս բաժանման եւ վերջաւորութեան
մեծ հնուութիւնն ապահով է, եւ աւելուշ բերորդ
նախադասութիւնը «Արդ սկսանիլն էր»։ Մինչդէռ
էր սկզբնաւորութեան երկրորդ գրող կամ մեծ մասին
պատմութեան։ — Ընդհակառակն Ալեքսանդրոս առ
Հռոմեականի դարձ թղթին վերջէ՝ կը ըմնայ Ա քն-
նարկին Բ. գիրքը այն վերջաւորութեամբ՝ Ἀλεξάνδρου
πράξεων μέρος β'. (Մասուն Բ. Գործող Ալեքսան-
դրոս)։ Ճշգիւ հոս կը ըմնայ նաեւ V. եւ երկուքը
գուրու թողալով հայ բնագիրն Մ քննարկին, կը
սկսին ՄԺ հաստատն իբրեւ Գ. Գիրք։ BC եւ L
սկսեցին ունիլ ոչ միայն ՄԺ հաստատն, այլ Բաշ-
մախի յաւելուած գլուխներ. (որ եւ Mի հա-
տարակուսութեան II, 23—43 չլրութեանը) Ուրեմն
չունինք նշան մը հաստատութեամբ թէ նաեւ հոս հայ
բնագիրն ունիւնար մասի բաժանում, ինչպէս ունին
A V քննարկը։

Ինչպէս անորոշակի յիշեցնիք՝ հայ բնագիրն

մէջ տեղ տեղ կը գտնուին վերջաւորութեամբ կամ
բացարձակ, որովհետեւ հայ բնագիրը կ'ընդգրկէ
մեծ մասանց բաժանումն է. Այս խորագիրը կան
գրեթէ բոլոր ձեռնագրող մէջ, բայց չեն կանխաւոր,
այլ առանձին միայն գրուած։ Առանցք զոնէ անմիջ-
առաքին կանուխ են Կեդրոնական ժամանակէն եւ
առար գործք չեն ք սկզբուն պատմութեան կայ
այսպիսի խորագիր մը։ «Կեդրոն վարուց քաղա-
թեան եւ գործք արիակաւք նաեւ վառնեւ նա-
նոր» այսինքն Ալեքսանդրոս։ Եւսր զոնէ «Կեդրոն
վարուց քաղաթեան եւ գործք» խորագիր հին են
անշուշտ. նման խորագիր ունին AL ձեռագիրը.
Βίος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος [L յաւելու
καὶ πράξεις.] (Ալեքս Ալեքսանդրոս Մակեդոնա-
ցւոյ [L եւ գործք])։ Անշուշտ հին է նաեւ հայ բնա-
գիրն բուն ձեռնագրուն խորագիրը. «Պատմութիւն
Մեծի Ալեքսանդրի Ալեքսանդրի Մակեդոնա-
ցւոյ»։ — Փիլիպպոսի եւ Որոմանիոսի ժամա-
նակէն պատմութեան ետքը կը գտնենք հայ բնա-
գիրն մէջ ըստ ինքեան անդէպ խորագիր մը. «Ասուն
հնազանդեցուցանելայ ՊՄԺՄԺՄԺ հոս իւրոյն ք. Սա-
կայն հին է անշուշտ եւ այս, եւ հոս կ'երեւայ թէ
նախնարար ալ բաժանումն կար։ Մտաւորութեան
արտաւեր է՝ որ մինչեւ հոս (I, 1—22) յոյն բնագիրն
աւելն քլուտին անգամ ուրիշ խորագիր ունին, եւ
հոս կը դադարին. իսկ O ունի հայոյն նման վերնա-
գրութիւն մը. Ἐνθα Ἀλεξάνδρος ἐν Μαβώνη
παράγινεται, καὶ ταύτην ὑποτάσας εἰς Σχύθας
παράγινεται. (Առանց Ալեքսանդրոս երկի ք Մա-
թոն, եւ զայն նուաճելով չաբաւ ք Սիրիսու)։ Այս
O քննարկին յառաւի խորագրող վերջին մասն («չաբաւ
ք Սիրիսու») անշուշտ յետամուտ է, եւ միայն յոր-
մար O քննարկին, որ երկուք յառեւորումն մ'ունին
Սիրիսական արշաւանաց Ալեքսանդրոս. իսկ ABV
չունին հոս խորագիր հետք։ — Այն չէ անշուշտ
իսկանեայ նուագին խորագիրը, ուր «բաղաճ ար-
տաւորութեան սակեւ այսպիսի ինչ առաջ գորու-
վելի եւ երբս աղետակուծ»։ Խորագրէ ետքը պէտք
չկայ ամենեւին նոր «Կուսագ իսկանեայ առաւի աշ-
խարհակալին խորագրին, զոր չունին նաեւ ABCV
քննարկը. — Հայ բնագիրն միայն յառաւի է խորա-
գիրն, «Երբ մեծ էին Ալեքսանդրոս Գարեհի իւրեղի
հրեշտակի, զոր չունին ABCV, թեւեւ հայոյն լե-
զուն հնուութեան հետքը կը կրէ։ Բայց որ զարմա-
նային է՝ այս խորագիր կ'ընդ հաստատուց հաջի 7
առջ է, եւ յաւելու ճշմ. հաստատանին զլուի կայ
նոր վերջաւորութեամբ. «Ասուն լայնակիւս եւ յաղնա-
ւոր ճեպոյն Սորանիւս, որ նոյնպէս ABCV բնա-
գրող մէջ չէ գտնուիր. այսպէս նաեւ Գարեհի իւ-
րեւ պատմութեան մասն կը սկսի խորագրուել»։
«Եթէ ուրեւնոր յոյնաց Ալեքսանդրոս Գարեհի, ABCV
չունին նաեւ զայս — Արեւին խորագիրն,
որ միայն հայ բնագիրն մէջ կայ է հետեւեալը».

1 Գիրք Ա. — Պատմ. Ա. — Ճշգիւ. (էջ 78, 28)։ Գիրք
Բ. — Ճշգիւ. — ՄԺ (էջ 128, 29)։ Գիրք Գ. — ՄԺ—Մ22.
(էջ 166, 25)։ Բայց ինչ աւել (ABC) ձեռագրող միակերպ
ունին թէ գրող եւ թէ գրող բաժանմանը, այլ առա-
քարութիւնը կան յաւել. Ա. — Գիրք ունի 57 զլուի. Գ.
Գիրքն ըստ AV 22, B 40 եւ C(L) 43 զլուի. իսկ Գ.
Գիրքն 85։ Ասպիկ ինչպէս Բ. Գործող յոյնաց միւսներուն
մէջ ըստ զլուի միայն այս կամ այն օրինակն ունի, մե-
ծանանք B եւ O ըստ յաւելուած զլուիներ ինչ ցուց-
նեն. նաեւ վրաց տեղագիրութիւններ կը գտնուին։
2 I, 57.
3 Պատմ. Ալեքս. ՄԺ. էջ 78, 25—26.
4 II, 22. Հայագիր. էջ 128, 13.
5 Պատմ. Ալեքս. էջ 128, 13—116, 29.

1 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 1, 30, 6.
2 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 30, 6.
3 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 66, 8. (I, 86).
4 Ճշգիւ. է. յոյն խորագիր. Ἀρχαὶ τὰ λέγειν
οὐτως. (հիսուս. առեւ. այսպէս).
5 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 78, 24.
6 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 98, 1. (II, 14).
7 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 113, 15. (II, 20).
8 Պատմ. Ալեքս. Ա. էջ 116, 5.

“Ապագային Բեռնոսի եւ Առիվադարայ” Այս առիվ՝ յայն օրինակաց մէջ միապաշար կը շարունակուի խօսքն, ուստի ՄԱ եւ ՄԲ Տառնածք իւրաքու իրից են։ Այս վերնագիրը հին են քան Նիւառուեցայ խմբագրութիւնը. վասն զի թէ՛ք խաչատուր կամ այլ եզր նոր յօրինող զասմբէ՛ր չարիք կանոնաւոր որ պատշաճ տեղեր կը գտնէ, եւ ոչ թէ՛ անոնց պէս ըստ բախտի հոս հոն զեմտեղած կընային ըլլայ։ Ապայն այնչափ միայն խորագիրը կը գտնուէին յառաջ թէ՛ անելի, կամ թէ՛ արգեօք կանոնաւոր եղանակաւ խորագրօք զարգարումն էր հայ բնագիրն, որոնց մեծ մասն կորսուելով՝ մնացին իբրեւ նշխարք այս մի քանին։ Այս հարցման պատասխան տալու չափ նիւթ չունինք առնելենիս. միայն գիտենք որ վերնետող թ. 1390 ձեռագիրն “այլեւայլ գլխով բաժնուած է եւ խառնակելիք վրայ գրուած են առանձինք վերնագիրը, որ կը պատկերի տպագրիկն” Չունենալով այս վերնագրերուն պատճէն մ’առնէ՛ս շեքը կընար հնութեան չափք քննել. ուստի եւ այս խնդիրը կը մնայ անկարգ. միայն մտադիր կ’ընենք որ վերջին ձեռագիրն զարգարու ըստ հին բնագիր գիտւարու նախնիներու ձեռագիր մ’օրինակած կ’երեւայ։

Աթէ ցայտայր չկրցադիք ամենայն ստուգութեամբ Նիւառուեցայ խմբագրութեան արգասիքն առնել. գտնէ յանդիպել կը լրացնեն այս թէ՛քն, այսինքն՝ ապահովութեամբ խաչատուր յաւելուած են վերնագրն եւ Գառնութեան մի — Գրեթէ ամէն ձեռագիրը ունին Բարաւնոյթեանց անմիջապէս կից վերնագրական Տառնածք մ’որ իւր ստալին բառէն առնաւ “Ապենիանը” կը կոչուի. միայն երկու ձեռագիրը վերնետող թիւ 893 եւ 1601 թ քաղ թողարկուած են այս կտոր, որուն խորագիրն է։ “Եթէ ամենայն կանգն վարաց յաղթութեան եւ արիւնթեան, նաեւ՝ վախճանն նշանք առ Տէրն մեր՝, զոր բերեմք մարգարէութեամբ”։ Բայց այս խորագիրն ունին միայն վերնետող թիւ 1390, 592 եւ 1538 եւ մեր Մաս. թ. 57 Ա եւ 90 Դ։ Աւելի որոշ է թ. 68ի գրածը. “Եթէ որպէս առ Տէրն մեր Գիտուս Քրիստոս վերաբերի Աղէքսանդրոս”։ Երկու մաս ունի իրիշխանու. առաջինն մէջ խաչատուր կը ջնայի համաղել որ ինչպէս Մովսէսի օճն, Յովսէփի փորձուիք եւ Թիւղեւ Դաւաթի մի ձեռնալին եւ նայն իսկ “պատկերին Աթենայ, “ուսի՛ր անուանութիւն խաչատրեւութեան” այսինքն տիպ եւ նախօրինակ էին Քրիստոսի անօրինականայ, “այսպ արցափ եւս առաւել այսոս այս քանդելի Աղէքսանդրոս”։ Այս մասը միայն տպուած է 1843ի Տրատարակութեան մէջ իբրեւ օրինակ “ցուրտ եւ անհամ” ըստից թ ծանօթութեան 7։ 2է տպուած

(եւ ոչ երբեք ալ արժանի է) երկրորդը, որուն մէջ 18 համեմատութիւնք կան Աղէքսանդրոս եւ Քրիստոսի գործք, որոնց բերեւ օրինակ յիշենք սա տողը. “Աս (Աղէքսանդրոս) յաղթեաց Դարեհի, եւ Տէրն մեր զգրուի անսն առաւանդի”, եւ այլ այսպիսի քանդակներ. Դժարաւորաբար միայն այս կտորն որ իւր հեղինակին մտաց լաւ վկայանալ մը չէ, ապահովութեամբ խաչատուր, որ, առաւ կից յիշատակարանին մէջ ներուան կը խնդրէ որ “լայն այսպէս համեմատել մի ստեղծանքի... այլ յիշման արժանի լիցի թ ձեռք խաչատուր Նիւառուեցիս. զի թ յարժարուս սակաւ բանցս հաստատել արեւտեցայ”։ Այս խօսքը կը ցուցնէ միանգամայն թէ ինչու այսպիսի համեմատութիւն մը յօրինել պէտք տեսնու է խաչատուր. այսինքն՝ որպէս զի “հեծնառականը” “անվայելուչ” գրուածն է թ ի ներքոյ լի է սնտիկ կարծեք, զունէ այսու “հաւատով” Քրիստոսեանական կերպարանք մ’առնու։

Այս վերջին կտորին անհեթեթ կարծեաց արձագանք է եւ ապահովութեամբ նայն հեղինակին զարմ յարմարեւանալ գրութիւն մ’ամբողջ գործոյն, զոր միայն մեր Մաս. թիւ 90 Դ ձեռագիրն ունի։ Այս կտորն է՝ “Կախագրութիւն շառաղագրութեանց գրոցս աշխարհականին”, որուն մէջ եղած այլեւայլ անբնականութիւնք կը մերկեն զայն՝ որ զինքը յորդորեց վարաց Աղէքսանդրի գրչութեան եւ “Ապենիանը” կտորին յօրինման “Կախ վրեժ թէ՛ “Առաւանդան խնդիր հարանց հոգեւորաց” կը ստիպէ համառօտի “արտանաւել զաշխարհական իմաստուն. որ տիպ եւ Գառնութեան Դաւաթին երկնաւոր թաղաւորին” (հինգ. “Ապենիանը”) եւ թէ թէպէտ եւ “պատմութեանց ի ստեղծարարացն Արիստոտելն” (այսինքն՝ Կախ վրեժ արքայ գրոց մէջ) “ասկինք արքիւնքն շահահառ ոչ սերմագրեցաւ” (այսինքն՝ Աղէքսանդրի վարաց պատմութեան հեղինակը Քրիստոսի անօրինականայ չէ մանաւանդ ցած իւր պատմածնիքը) ուստի մեծ համոթեան կը յիշէ՛ որ ինքն ըրած է այս “նկարագրութիւնն տղեկիւն Առաքելոս”։ Այսուհետեւ տողելով այլ եւս քանիք մը համեմատութիւններ կը գրէ. “Իսկ լիպել գտեցս (այսպիսի համեմատութիւններ) թ իստորմա խալիկս սոյն սարափս յիմի արքայաշինար յօգուտ օմանք բանաւորաց”։ Վերջուպէս կը յիշեցնէ որ Աղէքսանդրի վարաց այս փէքը կընայ “յօգուտ եւ յօրինակ ըլլալ աւագայ, եւ սովեցնել առաքելութիւն եւ արդար գաղափարան, “որ ե մասն քաղից խոհեմութեանց” ըստ իմաստնայ զարգալի. որ գրեալ է թ Տիմոթէոս տրամաբանութեան”։ Ասկի կ’իմանանք որ ծանօթ էր Նիւառուեցայ վերջին գրոց հայ թարգմանութիւնը։

Այս յառաջաբանը կարեւոր կտոր մըն է Կախ վրեժենայ հայ թարգմանութեան մէջ, որ մեծ ըլլալ կը սովեցնէ Նիւառուեցայի գիտաւարութեան վրայ. եւ որովհետեւ մի միջ ձեռագիր մէջ գտանք զայս եւ ցայսօր անտիպ մնացած՝ պէտք էր տեսնելք զինչ հոս այս կտորը՝ ըստ թ. 90 Դ ձեռագրի։ (ԹՂ. 58.)

1 Եւ 21.
2 Ըստ 90 Դ. ԹՂ. 212-213.
3 Թ. 57 Ա. “Եւ զինքն փախան, 1390 “Նաեւս փախան, 592. որ արքիւնքն յայն ե 90 Դ հետ հոս “զախան”.
4 “Մեր” չունի թ. 1390. Նայն կը լրջնայ 57 Ա. Թ. 1390 “արքիւնքն փախան”.
5 “արքիւնքն փախան” արքայաշինար, Թ. 1538 քաղաքական պաշտպան. “Եւ թէ ամենայն վարաց եւ յաղթութեան եւ արիւնթեան նա եւս առ Տէրն որպէս մարգարէութեամբ”.
6 Թիւ 68. ԹՂ. 237 Ե.
7 Գրած. Աղէքս. էջ 195. հ. 1.

1 Թ. 90 Դ. ԹՂ. 58-71.
2 Գրիգորի Մարգարոսի այս գրոց վրայ գրածը տես Թ “Հոսիւն Աւս”, 1890, Թ. 7, էջ 159-160.

«Աշխատագրութիւն շարագրութեանց գրոց աշխարհ-
հապալին: — Առտուսաճառն ինքեղ հարանց հոգեւոր-
առն է հանքերակ հարմարակ: հարմարակ: և մշտա-
շարժ սիրով ստիպել զմեզ ի Քրիստոսեան Աշխատեա-
լիս րաւին արհեստից արտաճուել ավելաւ պարու-
թայիւ զաշխարհակալ իմաստունն, որ տղ և- հաւա-
փոր եղև Եմմարիտ երկնաւոր թագաւորին՝ և հուսածին
Առտուսեայ մերոյ Յիսուսի ֆրեստորին: Զի թեպէս և
արամբանաւ և պատմագրեցաւ ի տաճիւրացոյն յԱ-
րիտարեիս, սակայն արդիւնքն շահաւէտ ոչ արամա-
գրեցաւ տարմալակ մտաց նորա, որպէս ամենայն տե-
սանողացն (յարդի և), ըստ ասացելոյ առաքելոյ՝ իմա-
սութեամբն Առտուսոյ ոչ ծանեաւ աշխարհ զԱռտուսեան,
զի հուսացան անմուտքեանք որպէն նոցա:

«Առտուսոր Կոնստանտինի զննեալ նորա՝ որ եղև
շարժմամբ և նշանք բերելով (ԹՎ. 56) զնկարագրու-
թիւն ուղիւնքն Առտուսոյն որ եղև ի Բեթղեզէմ
սաստեղն գուշակմամբ 8 և գաղտնեամբ Արարացոց,
իսկ յաղթութեանքն իստգրեանք իրաւացիոց՝ յայտ առնել
զյաղթութիւն Տեսան խաչի ի վերայ խաւարտեր
իշխանին: Դեռ և քաղաքն Պառայ և Երազանայ՝
զաւերման քոնոց բերել զվիշտակն: Իսկ զմարմանն¹⁰
մահարեւ արեւալ նմա՝ արդարյայտ զնշալակն լիզ-
ւոյն և քայտիոյն¹¹ վասն յառաջանալակ պողոյ նա-
խատեղին: Իսկ փայլակն որ անկաւ ի ծով և աստղն
զոր վերացցաւ արծաթն¹² ցուցանել զանգամն հոգեւոր
հոգեւորն՝ որ ի Եջ ծնողն նորա: Եւ զանթն հրացեալ
ի թու՝ աղբեր զննմանալ ըստաւորացն, իսկ շամաւ-
գաղն՝ զխաւարն աշխարհատարած որ ընդ բաւար անեալ
շառփեր իբրեւ զհանգրեան: Դմանապէս ամբ կենաց
նորա լԳ. 18, նոյնքանի չափով զժամանակն եղանելոյ
յարդարեւ Առտուսեան Բանիկ: Իսկ լեռնի գացն ի
Կոստանտինական տաճին՝ արտաճուեալ 15 յիշի արտաճուեալ
յոգուտ ամաց ըստաւորաց:

«Ու վերջնամբ պատմել 16 պայմանի (ԹՎ. 6a)
զանաթմար քաղաքապետութիւն կենաց նորա. յօդուտ
և յորինակ ամենայն թագաւորաց և իշխանաց,
զւերգն արիական և քաջամուտ արանց պատերազ-
մացաւ, ք. ևն արտազատունքը, զիստութիւն, արեւու-
թիւն, հարաւ և գաւառական Այսպանի և ըստ այսմ
օրինակի վայել է արդարեւ և զօրադիտաց իմաստուն
և հանձնարեց լինել ...¹⁷ իսկ արդար գաւառատանաւ
որ է մանն քաղի զանգամնեանց ըստ իմաստեայն

Պառայն, որ գրեալ է ի Յիսուսեան Կոնստանտինեան որ
խաղաղէ ի ման տեսնել (ԹՎ. 6b) լուսարարտ յա-
ղաւթիւն ևս ասացեալ իրաց յայտարարելունքն:

Եւ զարդ մասերը կարծիս Եւսոյ են, այնչափ
իրթիւն և անման և լեզուն և անիմատ շաղկապ-
փանք, որուն իբրեւ օրինակ յիշեցի սկիզբն: «Ար-
արաւանարար ի նպատակ արտադրեցողք. որդ
և և սա ի հելլենական գեղարարեալ գաւառէ
նեղապմանարեալ ի տիսն հոմասեռեան լիսպա-
տար մայրաքաղաքին մակեդոնական ճահեցմամբ
բղիճմեմ ընդից պարապատուեալ. և պարզատու-
եալ պատուարն գերբարակեալ հեղահուն կորովա-
թարթ քաղաքական» անթարթ ահաւա պարփա-
կեալ անբակ քաղաք յանդարեւին: Եւ: Այսպէս կը
շարունակուի մինչեւ ԹՎ. 7b, 10 որ կը սպասուի
ճշգրիտ խօսելով առաւել մ'անդամ նախեմ իսկ
մասին լեզուն և նիւթն ունենալու:

(Էրաւանիէն)

Հ. 8. 8.

Պ Ա Յ Ս Ս Ս Ս Ս Ս Ս Ս

ՊԱՏՄԱՐԻՆԻ ՊԱՌԳՈՎԱԴՐՈՒՄԸ ԵՒ ՄԱՆԻՐԱՆԻ ԶՈՅ ՊԱՐԺԱԿԱՆՈՒԹԵՒՆ

1.

Պատմութիւն Պոքրոյկիոյն արեւելեան Հայոց:

(Էրաւանիէն-Բիւն)

Վերորդ Տուգա Մոլտաւից իշխանին եր-
կորդ գահակալութեան ժամանակ, (1669 —
1672) Մոլտաւիցի, մանաւանդ Սուչավցի
բազմաթիւ Հայեր առաջնորդութեամբ իրենց
Միմա եպիսկոպոսին, որ 1649ին ի վեր ա-
րեւելեան Հայոց եպիսկոպոսն էր և ի Սուչավ
կը նստէր¹, երան գաղթեցին ըստ մասին ի Լե-
հաստան, և ըստ մեծագոյն մասին իրենց եպիս-
կոպոսին հետ դէպ ի Թրանսիլվանիա²:

Հայոց իրենց եպիսկոպոսին հետ պայպէս
բազմութեամբ գաղթելուն պատճառն էր այն
ժամանակի հարկերու աստիճանիւնը, թայց մա-
նաւանդ 1671 թ.՝ չուգա. 29 թ. Միքայէլ Հէն-
գուլ անուն անձի մը (որ շատ հաւանական է թէ
Հայ մ'ըլայ) Պոքրոյկեւ նիւթած գաւառա-
նութեան Հայոց մասնակցելուն համար՝ իշխանէն
կրած Տալաւանքն³:

Հայր ի սկզբն ֆարադան լեռներն ա-
պարինեան. և երբ տեսան որ իշխանն իրենց
կողմն չա հիշ չէրցան, անցան Թրանսիլվանիոյ մահ-
մանը և Արեւելեանքու Պոքրոյկի քաղաքն հա-
տատուեցան: Հոս Միքայէլ Ա Մաթի իշխանն

¹ Օր. «Եւ հոգեւոր»
² Օր. չուգա «Ի»
³ Օր. «արամբանեալ»
⁴ Հմմտ. Պատմ. Արեւ. ՄԶԲ. թ. 73, 25:
⁵ Օր. «աշխարհարար» ի տարմալակ մտաց նորաւ
⁶ Հմմտ. Արեւելեանք Ս և Ե
⁷ Հմմտ. Արեւելեանք Ս և Ե
⁸ Օր. «Երաւանի»
⁹ Այսպիսի նմանութիւն չունի «Արեւելեան»
¹⁰ Օր. «գաղտնեան»
¹¹ Հմմտ. «Արեւելեան» Ս
¹² Այս և յարկը կողորհեալն համար՝ Հմմտ. Պատմ.
Արեւ. ՄԶԲ. թ. 183, 28—184, 9:
¹³ Հմմտ. Պատմ. Արեւ. ՄԶԲ. թ. 186, 26 և և:
¹⁴ Այս կողորդ զրկեց ըստ կամ, օրինակն էր «նոյն-
քանի չափով զժամանակն եղև նորա աշխարհի Առտուսեան
բանիւ պողաւ»
¹⁵ Այսպէս կ'ուղե «պայպէս» կամ ասոր նման ի-
մաստով բան մ'ըլայ. օրինակն էր «պայպէս»
¹⁶ Օր. «պատմաւ»
¹⁷ Եւ այլ պայպիս Թրանսիլվանի, զորոնք գնել աւե-
լորդ համարեցան: